

МІСЦЕ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК

Ситар І. М.

Юридична наука має складну внутрішню структуру, зазвичай у ній розрізняють групи: теоретико-історичні науки (теорія держави і права, історія держави і права, історія вчень про державу, право); галузеві юридичні науки (конституційне, кримінальне, цивільне право); міжгалузеві юридичні науки (природоохоронне право, кримінологія, прокурорський нагляд, організація правосуддя); науки, що вивчають міжнародне приватне й міжнародне публічне право); спеціальні юридичні науки, що виникли на стику юридичних і технічних наук (криміналістика, судова медицина); прикладні науки, що виникли на стику юридичних і суспільних наук (філософія права, юридична деонтологія, соціологія права, антропологія права); а також науки, що вивчають державу і право зарубіжних країн (державне право зарубіжних країн, конституційне право зарубіжних країн, трудове право зарубіжних країн тощо).

Порівняльне правознавство належить до групи наук, що вивчають зарубіжні державу і право, а також наук, що вивчають міжнародне право. На нашу думку, порівняльне правознавство акцентує увагу на загальнотеоретичних аспектах.

Мета статті полягає в дослідженні характеристики місця порівняльного правознавства в системі юридичних і соціальних наук.

Для порівняльного правознавства як наукової дисципліни актуальними є загальнотеоретичні завдання: з одного боку - це відокремлення від дисциплін, які є вихідними для нього, з іншого - інтеграція із загальною теорією права, теорією держави, тобто з тим корпусом наукових дисциплін, які довели свою ефективність у процесі проведення наукових досліджень.

На нашу думку, для порівняльного правознавства актуальним є загальнотеоретичне обґрунтування державно-правових явищ з використанням порівняльно-правового методу.

На думку В.С. Нерсисянца, місце порівняльного правознавства в системі юридичних наук визначається єдністю предмета й методу всіх юридичних наук та містить два моменти: по-перше, ця єдність передбачає, що всі юридичні дисципліни (також і порівняльне правознавство) становлять різні форми конкретизації (різні аспекти переосмислення й виразу) поняття права; по-друге, ця єдність предмета й методу передбачає, що всі юридичні дисципліни є різними формами (аспектами) конкретизації й переосмислення одного й того ж поняття права (і відповідно - правового поняття держави). А це означає концептуальну єдність, відповідно, юридичної науки загалом і всіх її структурних елементів (частин) як окремих юридичних дисциплін.

Кожна юридична дисципліна - це окремий елемент всієї юридичної науки, відносно самостійне наукове формоутворення, специфічна визначена складова частина теоретико-юридичного пізнання. Якщо загалом предмет юридичної науки - це поняття права у всіх аспектах теоретико-пізнавального прояву й виразу, то предметом кожної окремої юридичної дисципліни як складової частини предмета юридичної науки загалом є якийсь окремий аспект цього права (і правового поняття, сукупності понять, правових властивостей,

державно-правових явищ, які належать до об'єктів цієї юридичної дисципліни) [1, 14].

Порівняльне правознавство перебуває у взаємозв'язку з іншими юридичними дисциплінами.

Порівняльне правознавство й група теоретико-історичних наук.

На думку Ю.А. Тихомірова, найближче до порівняльного правознавства знаходиться теорія держави і права [2, 12]. Процес взаємозв'язку теорії держави і права та порівняльного правознавства не викликає сумніву, оскільки донедавна порівняльне правознавство розглядалося як один з напрямів у загальній теорії держави і права, а напрацювання загальної теорії держави і права на макрорівні залежить від використання порівняльно-правового методу [3, 25-28].

Між цими науками існує двосторонній зв'язок: матеріал, зібраний порівняльним правознавством (у макропорівнянні правотворчої, правозастосовної, інтерпретаційної діяльності, системи права, системи законодавства, складу правовідносин і правопорушення тощо), висновки, до яких дійшли вчені-компаративісти, використовуються теорією держави і права для формування своїх закономірностей.

Беззаперечним є факт, що загальні й специфічні закономірності виникнення, розвитку й функціонування державно-правових явищ є досягненням всього людства і їх максимальне використання в теорії держави і права тільки збагачує її. Як ми вже знаємо, теорія держави і права формується з об'єктивної реальності, при цьому береться до уваги синхронність локалізованих об'єктів у часі і з діахронної історичної парадигми. Синхронність локалізованих об'єктів у часі фактично й утворює порівняльне правознавство.

У свою чергу, порівняльне правознавство використовує у своїх дослідженнях досягнення теорії держави і права, передусім понятійно-категоріальний апарат, а також методологічний інструментарій.

Порівняльне правознавство та історія держави і права.

Заслуговує на увагу проблема взаємозв'язку (взаємодієносин) порівняльного правознавства та історії держави і права. Як відомо, історія держави і права вивчає загальні та специфічні особливості виникнення й функціонування держави і права в певних правових системах у хронологічній послідовності.

Запозичення порівняльним правознавством історичних знань є безперечним, оскільки при аналізі тих чи інших правових систем використовуються діахронні підходи аналізу правової системи.

Наприклад, при аналізі романо-германського типу права слід з'ясувати історико-теоретичні аспекти становлення й розвитку цієї правової сім'ї, оскільки саме в діахронному підході визначаються ознаки, особливості цієї правової сім'ї.

Аналогічна ситуація також і з англо-американським, мусульманським, індуським, іудейським, скандинавським, латиноамериканським правом. Без пізнання історичного розвитку права неможливе дослідження сучасних правових систем, що здебільшого є продуктом

історичних умов, які впливали на ці правові системи в минулому.

Також слід зазначити, що між правничими науками існує двосторонній зв'язок. З одного боку, історія держави і права є підґрунтям для глибокого аналізу правових систем та їх сімей, з іншого - у процесі такого аналізу виявляються нові специфічні закономірності й особливості, які є важливими для науки історії держави і права.

Порівняльне правознавство, зі свого боку, є відповідальним, насамперед, за постачання для науки історії держави і права порівняльної методології. Як зазначає Х. Бехрус, порівняльний метод застосовується в історико-правових дослідженнях у двох видах.

Перший - це одночасне (синхронне) порівняння об'єктів, що діяли в минулому. Наприклад, порівняння римського права з правом інших античних держав.

Другий вид - це порівняння одного чи декількох об'єктів дослідження в різні часи (діахронне порівняння) для вирішення тих чи інших проблем [4, 28].

Порівняльне правознавство й галузеві юридичні науки.

Порівняльне правознавство тісно пов'язане з галузевими юридичними науками, адже галузеві науки активно використовують досягнення порівняльного права, зокрема для поглиблення вивчення національного права, для формування об'єктивних обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства. У свою чергу, порівняльне правознавство, зокрема його компаративістська частина, яку низка науковців визначають як прикладну (чи спеціальну), повинно спиратися на досягнення галузевих юридичних наук. У процесі взаємодії порівняльного правознавства та галузевих юридичних наук утворюються порівняльні галузеві юридичні науки (порівняльне конституційне право, порівняльне трудове право, порівняльне кримінальне право, порівняльне цивільне право, порівняльне сімейне право тощо). Фактично написання будь-якої наукової роботи в галузевій сфері неможливе без використання порівняльно-правового методу, адже по суті ці навчальні дисципліни є результатом взаємозбагачення, взаємовпливу й навіть взаємозв'язку порівняльного правознавства з галузевими юридичними науками. Отже, говорячи про взаємодію порівняльного правознавства з іншими юридичними науками, слід виходити з того, що ця взаємодія носить двосторонній характер, має, так би мовити, прямий і зворотний зв'язок. Активне використання порівняльно-правового методу в галузевих юридичних дисциплінах формує й вдосконалює понятійний апарат, а також формує нові закономірності в пізнанні державно-правових явищ для порівняльного правознавства. У свою чергу, порівняльне правознавство постачає методологічний інструментарій (правила, методіку, вимоги) для порівняння в галузевих юридичних науках, утворюючи порівняльні галузеві науки.

Сьогодення вимагає необхідності ширшого впровадження цих дисциплін у навчальний процес.

Порівняльне правознавство й міжнародне приватне право.

Порівняльне правознавство активно взаємодіє як з міжнародним приватним, так і з міжнародним публічним правом.

Міжнародне приватне право, як відомо, складається з тих норм, що регулюють цивільно-правові відносини, і опосередковано має справу з правовими системами різних держав, оскільки саме в них містяться норми

міжнародного приватного права.

Порівняльно-правові дослідження посідають важливе місце у вивченні питань, які входять у сферу інтересів міжнародного приватного права, а саме - для вирішення складних колізій закон передбачає застосування в певних випадках іноземного законодавства. Природно, норми національного права зіставляються з нормами інших країн. Порівняльне правознавство відіграє важливу роль, коли здійснюється підготовка й прийняття законодавчих актів з міжнародного приватного права.

Взаємодія порівняльного правознавства й міжнародного приватного права пояснюється так: міжнародне приватне право чи колізійне право - частина діючого національного права, тоді як порівняльне правознавство саме по собі - чиста наука.

Міжнародне приватне право вказує, яка із різних правових систем повинна застосовуватися в кожному конкретному випадку з іноземним елементом. Воно містить колізійні норми, які визначають, як і який саме національний закон у певному випадку слід застосовувати. Тому можна сказати, що міжнародне приватне право більшою мірою селективне, ніж порівняльне. Порівняльне право має справу з правопорядками різних країн одночасно, не переслідуючи при цьому визначеної сууго практичної мети. Але порівняльне правознавство має велику цінність для міжнародного приватного права.

При сьогоденньому високому рівні розвитку міжнародних відносин застосування методів міжнародного приватного права можливе з урахуванням видів порівняльного права. На думку К. Цвайгерта та Х. Кьотца, порівняльне право також слід використовувати при застосуванні міжнародного права, якщо це передбачається національними колізійними нормами міжнародного приватного права [5, 15].

Порівняльне правознавство зараз менше використовується в публічному праві з його владними інститутами, а більше - у приватному праві з його позитивністю, рівністю сторін і стабільною подібністю інститутів [6, 9].

Міжнародне приватне право зазвичай має справу з колізійними нормами, тобто дає відповідь на питання, право якої країни підлягає застосуванню в конкретних обставинах, а також з нормами, які безпосередньо регулюють такі міжнародні відносини (так звані уніфіковані норми міжнародного приватного права).

Порівняльне правознавство й міжнародне публічне право.

Міжнародне публічне право, як зазначають дослідники, за своєю суттю є глобальною системою права.

Методи порівняльного правознавства можуть бути надзвичайно корисними при тлумаченні міжнародних договорів, концепцій та інститутів, пов'язаних зі звичаєм у міжнародному праві.

Як зазначають К. Цвайгерт і Х. Кьотц, лише завдяки порівняльному праву їх потенціал може бути повністю реалізований у міжнародному публічному праві [7, 17-18].

Міжнародне публічне право активно використовує методологію порівняльного правознавства й навпаки - для порівняльного правознавства як напряму дослідження є доволі значущою міжнародно-правова проблематика. Порівняльне правознавство надає в розпорядження міжнародно-публічного права інструментарій, який дає змогу вивчити його науково-прикладні проблеми, наприклад, при дослідженні взаємодії міжнародної та внутрішньодержавної правових систем, при уніфікації міжнародних матеріально-правових норм в утворенні

міжнародних правових звичаїв і загальних принципів міжнародного публічного права.

Загалом порівняльне правознавство збагачує як методи міжнародного права, які воно використовує, так і його зміст (допомагає при створенні норм міжнародного права). Також слід відзначити, що здійснюються спроби видання спільних підручників з міжнародного приватного права й порівняльного правознавства [8, 5].

В останнє десятиріччя формується ще одна до певної міри відокремлена сфера наукових досліджень, яка претендує на статус самостійної науки, - це порівняльне державознавство. Для нього основним об'єктом дослідження є державні інститути. На відміну від державознавства, порівняльне правознавство досліджує державний інститут виключно як елемент правової системи. Крім того, явища державного, політичного характеру цікавлять порівняльне правознавство здебільшого в тій частині, де вони врегульовані правом, тоді як порівняльне державознавство вивчає ці явища як такі, що реально склалися [9, 21].

Поряд з іншими юридичними науками порівняльне правознавство досить успішно й плідно взаємодіє з галузями знань гуманітарного напрямку, а саме - з філософією права, історією права, етнологією права, а також з культурологією.

Передусім філософія вивчає загальні закони розвитку природи, суспільства й людського мислення. Вона природно торкається питань формування й розвитку правової системи. У свою чергу, порівняльне правознавство при вивченні правової карти світу широко використовує загальні закономірності розвитку й формування, вироблені філософією. Методологія порівняльного правознавства безпосередньо формується на філософській методології. Використання досягнень філософії при розробці проблематики порівняльного правознавства забезпечує правильну постановку нових проблем і дозволяє прослідкувати перспективи розвитку правових систем.

Також заслуговує на увагу взаємозв'язок порівняльного правознавства й політології. Політологія як галузь гуманітарних знань вивчає державу, право й правову систему як відповідні елементи політичної системи суспільства, досліджує характер взаємодії цих елементів з іншими елементами політичної системи суспільства. Політологію цікавить насамперед структура влади і її відносини з правом. Проблема взаємодії влади й права посідає одне з центральних місць у порівняльному правознавстві. Політична система як основний предмет вивчення політології та правова система як основна категорія порівняльного правознавства є відносно самостійними елементами структури суспільства, які взаємозбагачують одна одну. При дослідженні сутності політичної системи порівняльне правознавство несе знання про типи політичних систем і методологію їх дослідження.

Взаємозалежність порівняльного правознавства й соціології права не викликають сумніву.

Соціологія вивчає право й правову систему насамперед з точки зору їх ролі в суспільному житті, у забезпеченні потреб різних соціальних, професійних та інших груп населення. Спираючись на досягнення соціології загалом і на конкретні соціологічні дослідження зокрема, порівняльне правознавство може прослідкувати ефективність функціонування перспектив розвитку правових систем сучасності. Як зазначає Р. Давид, порівняльне право багатьма дослідниками розглядається як один з аспектів соціології права, між порівняльним правознавством і соціологією права існує багато сфер

дотику, у них є низка загальних галузей [10, 15]. Німецькі компаративісти зазначають, що існує взаємозв'язок між порівняльним правом і соціологією права. Ці дві науки можуть багато чого дати одна одній, крім того, методи, які використовуються ними, зазвичай є ідентичними. Соціологія права з'ясовує причинно-наслідкові зв'язки між правом і суспільством.

Соціологія прагне відкрити закономірності, на основі яких можна зробити висновок про можливості й передумови правового впливу на людську поведінку й про те, як право реагує на соціальні, політичні й психологічні чи демографічні зміни в суспільстві. Соціологія права суттєво вирає, якщо при аналізі правової системи беруться до уваги дані, отримані завдяки застосуванню порівняльної методології, що стосуються різних культур і народів [11, 22-23].

Співвідношення між порівняльним правознавством та історією права є доволі складним. Характеризується система відносин наступним чином: по-перше, історія права використовує порівняльний метод - історик права не може не застосовувати в питаннях, які він вивчає, різні елементи концептуального підходу.

Отже, він принаймні несвідомо (зазвичай - свідомо) здійснює своє дослідження на основі порівняльно-правового методу. По-друге, широке тлумачення поняття "порівняльне право" містить і порівняльну історію права. Це стало особливо продуктивним при дослідженні римського права як інструмента дослідження права давнього світу загалом. При цьому у сферу дослідження були включені усі галузі права: публічне і приватне, міжнародне і цивільне, різноманітні закони Давньої Греції, виявлення для них правової ідеї справедливості тощо [5, 18].

При цьому, як зазначають німецькі компаративісти, майже всі засновники сучасного порівняльного права були великими істориками права, бо без знання історії навіть сучасні компаративісти не можуть зрозуміти іноземні судові рішення [5, 19].

Сучасні історики права стверджують, що історія людства й право розвиваються в тісному взаємозв'язку. Вони усвідомлюють, що історія й право тісно взаємопереплетені й намагаються розкрити неправові аспекти та приховані стимули розвитку права. Історію права можна класифікувати як "вертикальне порівняльне право", а порівняння правових систем сучасності - як "горизонтальне порівняльне право".

Співвідношення між порівняльним правознавством і етнологією права.

Засновником етнології порівняльного права є Іоганн Бахофен (праця "Das Mutterrecht", 1961 р.) і сер Генрі Мейн, які ставили собі мету, що суттєво відрізняється від мети компаративістів, а саме - відтворити історію права як частину всезагальної історії цивілізації. В основу етнологічних наукових досліджень лягло коло питань про так звані первинні й народні ідеї. Сутність їх полягає в тому, що розвиток людства, завдяки однаковому душевному складу індивідумів, у кінцевому підсумку в усьому світі здійснюється за однаковими законами, незалежно від расового походження членів людського суспільства. Основний акцент здійснювався на дослідженнях так званого первіснообщинного права. На основі вивчення первісних звичаїв вони зробили висновок про те, як могло виглядати право високорозвинутих народів у доісторичний період, з якого не збереглося жодних правових пам'яток чи свідочств. Основною постулату етнологічних правових досліджень про паралельний розвиток

всіх первісних племен протистоїть насамперед вчення "цивілізації етносу". Згідно з цим вченням, всесвітній процес розвитку цивілізації в того чи іншого народу або племені протікає як історично зумовлений факт і тому набуває характеру індивідуальної неповторності. Порівняльне правознавство в сучасному світі ставить своїм завданням допомогу в правовому розвитку народом, які розвиваються, шляхом обґрунтування результатів таких наукових досліджень [5, 21].

Порівняльне правознавство тісно пов'язане з культурологією, оскільки культурологія вивчає такий залежний рівень функціонування суспільства, як культура, призначення якого - формування позитивної поведінки суб'єктів суспільного життя. Порівняльно-правові дослідження також мають формуватися з еталонів, узятих з різних правових культур, ця сфера збагачує порівняльне правознавство власними специфічними методами.

Література

1. Нерсесянц В.С. Сравнительное правоведение в системе юриспруденции // Государство и право. - 2001. - № 6. - С. 5-15.
2. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. - М.: Норма, 1996. - 432 с.
3. Марченко М.Н. Общая теория государства и права / М.Н. Марченко. - М., 1998.
4. Бехрус Хашматулла. Вступ до порівняльного правознавства: навч. посібник. - Одеса: Юрид. літ., 2002. - 328 с.
5. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц;

[пер. с нем. Ю.М. Юмашева]. - М.: Междунар. отношения, 2000. - Т. I. Основы. - 2000. - 480 с.

6. Тихомиров Ю.А. Право: национальное, международное, сравнительное // Государство и право. - 1999. - № 8.

7. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т.; [пер. с нем. Ю.М. Юмашева]. - М.: Междунар. отношения, 2000. - Т. I. Основы. - 2000. - 480 с.

8. Кох Х. Международное частное право и сравнительное правоведение; [пер. с нем. Ю.М. Юмашева]. - М.: Междунар. отношения, 2003. - 480 с.

9. Порівняльне правознавство: підруч. для студ. юр. спец. вищ. навч. закладів / В.Д. Ткаченко, С.П. Погрібняк, Д.В. Лук'янов; [за ред. В.Д. Ткаченка]. - Х.: Право, 2003. - 274 с.

10. Давид Р. Основные правовые системы современности: пер. с фр. В. Туманова. - М.: Междунар. отношения, 2003. - 400 с.

11. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т.; [пер. с нем. Ю.М. Юмашева]. - М.: Междунар. отношения, 2000. - Т. I. Основы. - 2000. - 480 с.

*Ситар І.М.,
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри
теорії та історії держави і права факультету
з підготовки слідчих Львівського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції 20.10.212*